PROBLEM SJEĆANJA U ROMANU ČRNA MATI ZEMLA KRISTIJANA NOVAKA

Konsuo, Marija; Mišić, Martina

Source / Izvornik: **Zbornik radova Međunarodnog simpozija mladih anglista, kroatista i talijanista, 2020, 47 - 61**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:904088

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-24**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of humanities and social sciences

UNIVERSITY OF SPLIT

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

ISBN 978-953-352-056-8

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U SPLITU

ZBORNIK RADOVA MEĐUNARODNOGA SIMPOZIJA MLADIH ANGLISTA, KROATISTA I TALIJANISTA

JOURNAL OF INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF STUDENTS OF ENGLISH, CROATIAN AND ITALIAN STUDIES

Zb. rad. međ. sim. ml. angl., kroat. i tal.
2020
Str. 127
Split, 2020.

ZBORNIK RADOVA MEĐUNARODNOGA SIMPOZIJA MLADIH ANGLISTA, KROATISTA I TALIJANISTA

Izdavač / Publisher
Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet /
University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Poljička cesta 35, 21000 Split

Odgovorna urednica / Chief
Gloria Vickov

Urednice / Editors
Petra Božanić
Ana Ćurčić

Recenzenti / Reviewers
Lucijana Armanda Šundov, Gorana Bandalović, Marita Brčić Kuljiš, Ivan Cerovac, Katarina Dalmatin, Gordana Galić Kakkonen, Krunoslav Lučić, Nebojša Lujanović, Anita Lunić, Nikica Mihaljević, Ivana Petrović, Iva Polak, Antonija Primorac, Simon Ryle, Mirjana Semren, Nikola Sunara, Brian Daniel Willems

Lektura i korektura / Language Editors and Proofreaders
Lektorica za hrvatski jezik / Croatian language editor and proofreader: Petra Božanić
Lektori za engleski jezik / English language editors and proofreaders: Ivana Bošnjak, Toni Ćapeta, Ivica Jeđud

Adresa Uredništva / Editorial Board Address
Poljička cesta 35,
HR – 21000 Split

e-adresa: symposium.itheom@gmail.com

Zbornik se objavljuje prema odluci donesenoj na sjednici Fakultetskoga vijeća Filozofskoga fakulteta u Splitu dana 11. studenog 2020. godine.

Pregledni rad
Primljeno 1. ožujka 2020.

Marija Konsuo
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
marija.konsuo@gmail.com

Martina Mišić
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
m.misic777@gmail.com

PROBLEM SJEĆANJA U ROMANU *ČRNA MATI ZEMLA* KRISTIJANA NOVAKA

Sažetak

Roman Črna mati zemla *Kristijana Novaka otvara pitanje sjećanja kao središnjega problema radnje romana. Glavni lik romana, Matija Dolenčec, upleten u vlastitu zbrku laži kojima otkriva postojanje iskrivljenih i lažnih sjećanja nastoji pronaći put do vlastite istine. Strašni događaji i traume iz djetinjstva prouzrokovali su emociju straha te ujedno bijeg od samoga sebe, društva i vlastite prošlosti što je ostavilo znatan trag u Matijinim sjećanjima. Da bi postao ispunjena osoba sposobna nositi se sa sadašnjošću, Matija mora pronaći samoga sebe. Tako bolan prekid veze postaje poticaj za dosjećanje djetinjstva te rad na vlastitim sjećanjima jer su upravo sjećanja, iskrivljena i potisnuta, razlog neprepoznavanja vlastitoga sebe i ujedno sastavnica koja onemogućava Matijino osobno ostvarenje. Rad analizira element pamćenja, odnosno sjećanja te ga nastoji povezati s povijesti, mjestom sjećanja, strahom i lažnim sjećanjima.*

Ključne riječi: dosjećanje, lažna sjećanja, mjesta sjećanja, sjećanje, strah

UVOD

Problematika sjećanja i pamćenja ima dugu tradiciju proučavanja najprije u psihologiji, ali i sociologiji te antropologiji koje se bave proučavanjem čovjeka i društva. Naime, pamćenje je jedan od temeljnih mehanizama kako bi se održala međugeneracijska komunikacija kojom se temeljne vrijednosti i društvene norme prenose sa starije generacije na mlađe članove zajednice. O suvremenome odnosu prema prošlosti i pamćenju piše Joško Božanić (2014) bilježeći kako postupak prisjećanja djeluje kao nastavak i aktualizacija prošlosti, a njezinim prekidanjem „prošlost nam se nadaje kao radikalno drugo, kao svijet od kojeg smo zauvijek odsječeni“ (Božanić, 2014: 343). Odmak od prošlosti pojedinac može nadoknaditi u kontinuumu kolektivne memorije u obliku „papirnatoga pamćenja“ koje nadoknađuje gubitke ljudske memorije. U slučaju kada nema pisanoga traga, pamćenje je podložno varijacijama, dodavanjem i

izostavljanjem detalja ili pak pamćenjem fragmenata na kojima se svaki put iznova gradi nova priča. Pamćenje i prošlost neodvojivo su povezane s pripovijedanjem, a pisane tragove pripovijedanja pronalazimo u književnosti. Djela nastala u određenim književno-povijesnim razdobljima u teorijama književnosti povezuju se s većom ili manjom povezanošću s istinom i/ili fikcijom, odnosno paćenjem i sjećanjem. Prema tome ključu možemo čitati i djelo *Črna mati zemla*.

Roman *Črna mati zemla* Kristijana Novaka otvara pitanje sjećanja kao središnjega problema radnje romana. Upleten u vlastitu zbrku laži kojima otkriva postojanje vlastitih iskrivljenih i lažnih sjećanja glavni lik romana, Matija Dolenčec, nastoji pronaći put do vlastite istine. Matija, mladi pisac, proživljava traumu zbog prekida s djevojkom Dinom, a u isto vrijeme pati od spisateljske blokade i nemogućnosti osmišljavanja priče. Traumatična prošlost obilježena tragedijom očeva gubitka dovela ga je do rastrojenoga stanja zbog kojeg još kao dijete s majkom i sestrom odlazi iz malenoga međimurskog grada u Zagreb. Nikada dokraja ispričana priča prošlosti, puna sjećanja na tragične događaje, dovela je do potrebe za iscjeljenjem. Prisjećanje vlastite povijesti obilježeno je tuđim pričama kojima treba doći do vlastite istine. Matija tako postaje primjer kako pojedinac pamti, kako na njega utječu događaji koji se oko njega zbivaju, osjetljiva dječja dob i trauma te fragmentalnost sjećanja. Pojam istine, odnosno njezine odsutnosti, usko je povezan s „heterogenom strukturom" romana (Matek, 2016: 46) u kojima se propituje istinitost događaja ovisno o tome tko je percipira, interpretira te kakve su okolnosti. S istinom je tako usko povezano pamćenje zajednice, ali i pojedinca, u ovome slučaju Matije Dolenčeca. U ovome se radu tako analizira element pamćenja odnosno sjećanja u Novakovu romanu te ga se nastoji povezati s povijesti, mjestom sjećanja, strahom i lažnim sjećanjima.

PAMĆENJE I(LI) SJEĆANJE

Odrednica koja čovjeka čini čovjekom upravo je sposobnost pamćenja. Pojedinac ima potrebu pripadati široj zajednici kako bi se s njome mogao poistovjetiti što može postići ima li izgrađeno zajedničko pamćenje. Za Halbwachsa pojedinac je nositelj ili subjekt pamćenja (u Assmann 2006: 52). On ujedno razlučuje individualno od kolektivnoga pamćenja, premda su u biti neodvojivi jedno od drugoga. Individualno je utoliko individualno ukoliko stvara jedinstvenu vezu kolektivnih pamćenja unutar samoga kolektivnoga pamćenja kao mjesta pamćenja koja su na poseban način povezana i koja tvore cjelokupno kolektivno pamćenje (Assmann, 2006: 53). Assmann (u Bašović, 2015: 284), govoreći o individualnome sjećanju, naglašava kako su za stvaranje vlastitoga identiteta nužna vlastita sjećanja koje se temelje na iskustvima i odnosima koji se potom grade i učvršćuju u komunikaciji te posljedično sudjeluju u stvaranju kolektivnoga pamćenja.

Pamćenje je uvijek temeljeno na stvaranju slike koja se sastoji od mjesta događaja i/ili osoba (Assmann, 2006: 54) jer se tako očituje istinitost situacije o kojoj se govori te ona tako dobiva svoj vremenski i prostorni okvir, ima svoje aktere i stoga se može rekonstruirati. Kako bismo pripadali jednima, moramo se odvojiti od onih drugih, a to činimo tako što stvaramo zajednicu koja ima svoja uvjerenja, značajke, vjerovanja, moral i pravila temeljena na ranijim artefaktima. Težnja za pripadanjem najjasnije se očituje u potrebi za grupiranjem, a potom iz njihova zajedništva saznajemo što je vrijedno pamćenja: „Budući da je potreba za grupiranjem elementaran oblik ljudskoga ponašanja, društvena i humanistička propitkivanja pamćenja oslanjaju se na pojedinčevu involviranost u zajednicu“ (Smolčić, 2019: 83). Na tome tragu oblikuje se sjećanje u romanu Kristijana Novaka, *Črna mati zemla*. Novakov roman gotovo da arhivira autobiografsko sjećanje glavnoga lika, koje je u „relaciji s određenim kolektivnim i kulturnim pamćenjima društvene sredine“ (Smolčić, 2019: 83) unutar koje je egzistirao, a kojoj se treba vratiti. Da bi njegovo sjećanje bilo potpuno i da bi tvorilo istinsko pamćenje, potrebno je shvatiti što je to kolektiv u kojemu je odrastao smatrao vrijednim pamćenja, što su dijelili pojedinci i koji su artefakti ostali kao podsjetnik na razdoblje njegova odrastanja. Kako se Matija nastojao svojim životom odmaknuti od kolektiva, tako su njegova pamćenja raspršena, odvojena od kolektiva i tu je nastao jaz koji se ne može prevladati ne vrati li se na početak. Vraćanjem u kolektiv i pamćenjem onoga što ta zajednica smatra važnim prešutno se prihvaćaju i sve norme, djelovanja i rituali. Glavni junak, Matija Dolenčec, svoju pripadnost kolektivu međimurskoga sela potisnuo je u dubine koje je uzrokovala trauma. Naime, njegovo individualno sjećanje fikcija je koju samostalno oblikuje kao odrasla osoba jer je dječja trauma stvorila prevelik procjep. Kako bi pripadao drugima, svijetu odraslih u kojemu živi kao suvremeni pisac, mora se odvojiti od onih prvih, mora se odvojiti od prošlosti i stvoriti novu, onu koja će mu više odgovarati, a svoj pomalo neodgovoran i nejasan odnos prema sjećanju definirao je jednom jednostavnom izjavom: „Moja sva sjećanja su takva. Potrgana. Zato smišljam priče, jebi ga“ (Novak, 2017: 59). Nora (2007: 153) naglašava kako se do otkrića vlastite istine dolazi baš onda kada se spozna kolika je otuđenost od vlastitih sjećanja. Stoga je samo priznanje potrganosti vlastitih sjećanja pravi put k istini, odnosno otkrivanju vlastite povijesti.

PAMĆENJE I POVIJEST

U novije se vrijeme sve češće postavlja distinkcija između pojma povijesti i pojma pamćenja. Upravo u tome odmaku Pierre Nora vidi razliku i u svojemu članku *Između pamćenja i historije*; *Problematika mjesta* (2006: 24–25) piše kako povijest počinje ondje gdje prestaje pamćenje. Zato pamćenje čini uvijek onaj socijalni vid interakcije koji je podložan promjenama potreba društva, sklon različitim interpretacijama i manipulacijama, ali i povremenim amnezijama. Povijest je pak ona koja rekonstruira ono čega više nema i zato pripada samo prošlosti. Pamćenje, za razliku od povijesti, pripada sadašnjosti koja se vezuje uz prošlost čime postaje jedan vid kontinuiteta i

stalnost u ovome nesigurnom svijetu. Pamćenje je zato uvijek sumnjičavo prema povijesti jer povijest lišava prošlost osjećaja kako bi bila što objektivnija i realnija, no za pamćenje to predstavlja gubitak dijela identiteta.

Danas gotovo da ne možemo govoriti o pamćenju u strogome smislu te riječi. Kada govorimo o današnjemu pamćenju, ono je više povijest nego li što je istinsko pamćenje jer iako se ne može odvojiti od pamćenja, sva današnja događanja i iskustva manje su internalizirana u ljudskoj nutrini nego ikada ranije. Danas je malo toga vrijedno i bitno pamćenja, ali je zato vrlo dobro zabilježeno u fotografijama, snimkama i drugim multimedijskim pristupima. Stoga je istinu moguće potražiti upravo u materijalnim dokazima, „papirnatom pamćenju", koje je prava brana od zaboravljanja prošlosti. Matija je vlastitu povijest mogao pronaći u crtežima i slikama koje je kao dijete crtao i pisao, a koje je njegova sestra sačuvala i kojih se on uopće nije sjećao. To se najbolje vidi u sljedećemu citatu: „Matija pogleda u crteže i u njemu se, nakon prvog tupila, iz sekunde u sekundu javlja sve jača jeza. Bili su to dječji prikazi brutalnih scena sakaćenja, maltretiranja, vjerojatno smrti, ali sasvim sigurno fizičke patnje i bola" (Novak, 2017: 75). Iz navedenoga je citata jasno kako Matijino pamćenje nije internalizirano, ali ostali su slikovni zapisi kako se osjećaji i zbivanja iz prošlosti ne bi zaboravili, no Matiji je i to pošlo za rukom. Trauma je bila toliko snažna da su i skriveni crteži, koji prikazuju prošlost, ostali davno zakopani i zaboravljeni. Matija je svoju prošlost oduvijek iznova kreativno opisivao različitim izmišljenim pričama, no okidač koji ga je potaknuo na preispitivanje vlastite prošlosti bio je prekid s djevojkom Dinom. Freud objašnjava kako se događa „da ljudi zbog nekog traumatičnog događaja koji uzdrma temelje njihova dotadašnjega života dospijevaju u stanje obamrlosti, da u njima nestaje svako zanimanje za sadašnjost i budućnost, te da ostaju trajno duševno zaokupljeni prošlošću" (Freud, 2000: 293).

Mogli bismo zato reći da današnja sjećanja postaju arhivistička građa do koje će nekad u budućnosti biti puno lakše doći, a samim time postaju i više kolektivna nego li individualna. Svijest o potrebi arhivističke građe jača je zato no ranije jer bi nam mogla u određenome trenutku zatrebati, ali to je i razlog zašto vrlo loše ili slabo pamtimo. Ponekad se zato čini da uzorke događanja možemo primijetiti tek kada o tome postoje zapisi koje će tko pronaći i analizirati, ali rijetko tko će ih se sjetiti. Čovjek svoje misli i znanja zapisuje u knjigama koje su alat pamćenja. Pamćenje se vezuje za sjećanja koja pak impliciraju pripovijedanje, kazivanje/prikazivanje, stoga se može smatrati da je „književnost pamćenje, te pamćenje/sjećanje može biti književnost; a pamćenje književnosti postoji kroz kanonizaciju" (Pavlović, 2011: 113). Navedeno nas navodi na zaključak da se pamćenje traži u pisanoj riječi, a upravo je u svojim riječima Matija mogao iščitati prošlost te dokučiti vlastita pamćenja. U kutiji crteža i zapisa, sestra je pred njega stavila sljedeći zapis: „Preveč čuda sega je okoli mene i bojim se ka bum se zgubijo v našoj hiži ali v našemo vrto jer su stvari i namješta i drejva i životinje več nej takše kakše su predi bile. Ve mi saka stvar oče neka reči. Stalno samo povejdajo vmes. Nega nemrem tau več poslušati, pomorjo bom" (Novak, 2017: 75). Pročitavši vlastite

riječi, Matija je osjetio nagon za povraćanjem, a ta je nesvjesna reakcija dokaz prisjećanja neželjene prošlosti.

POVIJEST I MJESTA SJEĆANJA

Halbwachs (2011: 148) pamćenje definira kao rekonstrukciju prošlosti podatcima iz sadašnjosti. Sjećanja, kako ne bi bila samo fantazija, povezuje s mjestom ističući kako bi bilo vrlo teško opisati događaj ne zamisli li pojedinac mjesto događaja. Premda sjećanja mogu biti fantastična, mjesto je stvarni konstrukt njihova ostvarenja. Dakle, mjesto je stvaran konstrukt koji omogućuje lokaliziranje i potvrđivanje sjećanja. Roman započinje policijskim zapisom o osam samoubojstava koja su se dogodila u jednome međimurskome selu uvodeći nas tako, na prvi pogled, u zbiljski svijet ističući kako je o spomenutim samoubojstvima bilo riječi i u televizijskim emisijama te su čak bila predmet znanstvenih istraživanja. Topos sjećanja Matije Dolenčeca njegov je rodni kraj Međimurje u koji nas Novak uvodi odmah u prvoj rečenici *Proslova*: „U jednom je međimurskom selu na južnoj obali Mure od sredine svibnja do konca lipnja 1991. godine zabilježeno ukupno osam samoubojstava“ (Novak, 2017: 11). Postupkom lokalizacije Novak ističe da je riječ o istinitoj priči što sama lokalizacija potvrđuje svojim postojanjem. Novak je Međimurje odmah na početku romana postavio u kontekst ubojstava i samoubojstava te je negativnost ambijenta potvrdio iskazima žitelja:

> Kao prvo, vjeruje se da su depresija i suicidalno ponašanje češći u područjima između dviju rijeka, gdje ima mnogo podzemnih voda koje u razdobljima obilnih kiša odnosno suše mogu značajno utjecati na promjenu raspoloženja stanovnika. Međutim, svjetska istraživanja epidemiologije suicida do sada nisu potvrdila tu tezu. Drugi je mogući uzrok koji spominju ispitanici učestala magla koja se osobito u jesen i proljeće gotovo svakoga jutra diže od rijeke Mure i za lošijeg vremena ostaje u selu izuzetno dugo, ponekad i u popodnevnim satima. To u nekih stanovnika može prouzročiti vidni promjene ponašanja. (Novak 2017: 14).

Međimurje je tako specifično mjesto sjećanja u romanu, ono u kojem su proživljeni strašni događaji i traume te posljedično mjesto svih onih negativnih sjećanja od kojih se promjenom lokaliteta nastojalo pobjeći. Osim toga, u Matijinome svakodnevnom životu Međimurje je ostalo mjesto početka, ali ne i povratka što je vidljivo u dijalogu s Dinom:

- Saka rit dojde na šekret. Tak se veli v Međimurju. I to nesmiš pozabiti, ak misliš biti međimurska sneha.
- A ti si mi neki Međimurec. Ti veliš da si Međimurec samo kad opravdavaš što ne znaš pisati č i ć i ije i je. Ili kad su ti purgeri bahati pametnjakovići. Uostalom, kad si zadnji put bio tamo?
- … (Novak 2017: 41)

Navedeni citat potvrđuje da u Matiji postoji pamćenje na Međimurje kao topos, mjesto odrastanja, koje je zbiljsko iako udaljeno u njegovim sjećanjima, a to potvrđuje Dinin komentar da je Međimurje opravdanje kada ne nalazi ono istinsko. Dininim se komentarom tako gotovo pokušava izjednačiti lokalitet s lažnim sjećanjima u koja se vraća kad mu trenutna stvarnost ne odgovara.

AUTOBIOGRAFSKO SJEĆANJE I PROBLEM TRAUME

Najveći izazov sjećanja sebe, odnosno autobiografskoga sjećanja koje se uvijek gradi kao konstrukt pojedinca u odnosu s drugima, čine drugi koji su dio sjećanja, ali ujedno i naratori tih događanja. Matijino je prisjećanje, odnosno preispitivanje prošlosti, započelo nesvjesno u snovima što potvrđuje i citat: „Zaboravljene stvari počele su se javljati, jedna po jedna, u slutnjama i snovima. U početku je mislio da dolaze iz sadašnjosti, ne iz prošlosti, i da ne pripadaju njemu nego nekom drugom“ (Novak, 2017: 38) kada bi se iz sna osvijestio „... dezorijentiran bi se uspravio u krevetu i zurio u tamu, nervozno bi tražio prekidač lampe, pokušavao fokusirati bilo koji stvaran predmet i uvjeriti se da to nije utvara“ (Novak, 2017: 38). Upravo te pojavnosti stvarnih (zaboravljenih) slika iz prošlosti u snovima Freud opisuje traumatskim neurozama u čijem se temelju nalazi fiksiranje na trenutak traumatične nesreće. Smatra kako takvi „bolesnici redovito u svojim snovima obnavljaju traumatsku situaciju; tamo, gdje se događaju napadi histerijskog oblika koji dopuštaju analizu, ispostavlja se da napad odgovara potpunom premještanju osobe u tu situaciju“ (Freud, 2010: 292). Tako Matija ne može progovarati o svojoj prošlosti, a da pri tome ne govori o društvenome kontekstu svoje najuže obitelji, a potom i širega mjesnog kolektiva. Relacijama koje su stvorene u društvu osvještava svoje razlike, ali i sličnosti stvarajući svoj personalni i individualni identitet. Personalni se identitet pritom odnosi na „skup svih uloga, svojstava i kompetencija koje padaju na pojedinca tijekom njegova uzgloblјivanja u specifičnu konstelaciju socijalnoga ustrojstva“, a individualni je „slika izgrađena i čuvana u svijesti pojedinca koja ga razlikuje od drugih“ (Smolčić, 2019: 84 prema Assman, 2005: 153). Tako se nesvjesna slika o sebi dovodi na razinu refleksivnoga, a Smolčić će to objasniti referirajući se na Boyera koji „epizodičko pamćenje poistovjećuje sa situacijama koje je subjekt doživio u prošlosti, u što se ubrajaju osobna iskustva i specifični događaji, kao i ljudi s kojima je ostvario interakciju na određenome prostoru i tijekom određenoga vremena“ (Smolčić, 2019: 84). U određenoj situaciji koja podrazumijeva interakciju s okolinom, naglašava se osobno iskustvo, a to će Nora nazvati transferom pamćenja. Transfer pamćenja kod Novakova Matije došao je do određene vrste zapreke, odnosno nije se u potpunosti realizirao i zato dolazi do problematike u sadašnjosti jer ga ne revitalizira tijekom odnosa u sadašnjosti, nego ga kao traumatično iskustvo zatomljava duboko u sebi. Stjecanje znanja o osobnome identitetu pod utjecajem je komunikacije s okolinom kako bi se autobiografsko pamćenje procesima narativizacije modeliralo u smislenu cjelinu koja se dijeli s drugima, odnosno u vlastitu životnu priču. Pritom se kod Matije javlja problem

iskrivljavanja autobiografskoga pamćenja iz jednostavnoga razloga – zbivanja su organizirana oko vlastite slike, a ona je nepotpuna i nedovršena (Smolčić, 2019: 85).

Glavni lik, kako smo već naveli, ujedno je i pripovjedač koji doživljava rascjep unutar svojega identiteta, a to dovodi do intimnih kriza sa samim sobom, ali i s osobom do koje mu je stalo, djevojke Dine. Da bi uspio prevladati ljubavnu krizu, svjestan je da mora prevladati krizu identiteta i doći do „pravoga ja" kako bi mogao ostvariti svoj život. Prevladavanje krize identiteta moguće je samo povratkom korijenima: „Za pamćenje, kojim nastoji uspostaviti odnos prema vlastitome identitetu, nužno je povezivanje s korijenima" (Smolčić, 2019: 86), stoga se Matija okreće sestri, krvnomu srodstvu koje je činilo najbližu zajednicu kojoj se treba vratiti kako bi ponovno uspostavio ravnotežu. Krvna povezanost prema Jollesu sugerira naslijeđe, stoga se ističu tri važna elementa: podrijetlo, nasljedstvo i osobe koje su povezane u „obiteljsku materijalnu baštinu, koja simbolizira pamćenje i tradiciju te svjedoči o vremenskom kontinuitetu obitelji" (Smolčić, 2019: 86). Odnosi u obitelji rezultat su individualnih i kolektivnih pamćenja jer se preko ceremonija osigurava da se vrijednosti pojedine obitelji, a potom na višoj razini i društva, prenosi s generacije na generaciju što potvrđuje i citat:

> Stoga se obitelj može poimati ne samo materijalnim oblikom pamćenja, što ovjerava svojom demografskom strukturom, nego i funkcionalnim, budući da osigurava prijenos uspomena, kao i simboličkim jer iskustvom koje je doživio manji broj ljudi obilježava većinu koja nije izravno sudjelovala u konkretnome iskustvu, a dijeli iste ili slične prakse. (Smolčić, 2019: 86).

Obitelj se kao zajednica narušava očevom smrću kada Matijina majka ostaje mlada udovica s dvoje malene djece. Ta trauma narušila je obiteljske odnose na mikrorazini, ali i odrazila na razini kolektiva, odnosno potvrdila već narušene društvene norme. Raspadom jedne obitelji prijenos uspomena nije dovršen i utječe na distorzije u sjećanju mladoga člana odnosno Matije.

LAŽNA SJEĆANJA

U sjećanjima mogu nastati distorzije te tada govorimo o fenomenu lažnoga sjećanja čiji su mogući uzroci nastanka „nejasni tragovi pamćenja, pripisivanje pogrešnog izvora informacija zbog lakoće procesiranja, općenito pogreške u motrenju izvora informacije te upotreba shema pri upamćivanju" (Vranić, Tonković 2002: 19). Fenomen lažnoga pamćenja sve se češće proučava u vidu svjedoka, no teorija je primjenjiva i u ključu psihoanalitičkoga čitanja kao svojevrstan primjer stvaranja sjećanja na temelju fragmenata koji su tek dijelom proživljenog događaja, ali i plod mašte, prepričanih događaja iz tuđe perspektive i preuzimanja kao svojih ili pak shema preuzeta iz dosadašnjih iskustava kako bi se stvorio događaj vrijedan pamćenja (Yamada i Itsukushima, 2013: 280). Moguće je, ali i nije objašnjivo kako se to događa, da se pojedinac uvjeri da je što ranije vidio, čuo ili doživio, a da se to zapravo uopće nije

dogodilo (usp. Vranić i Tonković, 2012). U tome ključnu ulogu ima početak romana koji stvara okvir za priču unutar koje će se radnja premjestiti u prošlost. Roman započinje rezultatima antropološko-sociološkoga istraživanja po kojem se bilježi da je tijekom 1991. godine u malenome međimurskom selu zabilježeno osam samoubojstava u razdoblju mjesec dana. Time se sugerira da je trauma dio kolektiva, a ne samo pojedinca, i da je kao takva istinita i objektivna konstanta na temelju koje se grade sve priče. Znanstveni diskurs, pripovijedanje u trećemu licu i objektivnost naracije daju „ispriku" situaciji u kojoj se Matija našao – i kao spisatelj i kao ljubavnik. Početak tako djeluje kao protuteža ostatku svim kasnijim događajima i izmišljenim sjećanjima. Izgubljen u stvaranju svojega izmišljenog svijeta Matija kao da gubi sebe. Dina se zato, u potrazi za pravom istinom, odlučuje poslužiti metodom film/priča iz metaanalize Westermanna i sur. (1996 u Vranić, Tonković, 2012: 29) kojom se od sudionika traži da pogledaju i/ili poslušaju određeni sadržaj koji bi trebao izazvati željeni afekt. Tako Dina, želeći saznati više o njegovoj prošlosti odlučuje ispisati fotografije neke obitelji te ih pokazati Matiji i predstaviti ih kao slike njegove obitelji kako bi vidjela njegovu reakciju. Obiteljske fotografije pokretači su sjećanja koji govore o sadašnjosti jednako kao i o prošlosti (Belaj 2008: 145). No, Matija toliko zavučen u svoj svijet laže: „Čim sam vidio sliku, prve tri sekunde ne kopčam niš, onda vidim svoje lice ili neki poznati detalj, samo mi se pojavi... i ja počnem govoriti" (Novak, 2017: 58). Ključ otkrivanja onoga što fotografija predstavlja upravo je u njezinu nesvjesnome i trenutnome dekodiranju koje dovodi do njezine promjene kada ona prestaje biti „zbunjujući konglomerat", odnosno prestaje biti nedefinirana te postaje „stvar, kojoj pripisujemo puni identitet, biće" (Burgin, 2011: 106-107).

Pogrešno pripisivanje zbog lakoće procesiranja jedna je od teorija koja opisuje nastanak lažnih sjećanja. Naime, prema ovoj teoriji distorzije u sjećanju nastaju zbog „naizgledne lakoće obrade neke informacije", odnosno zbog osjećaja poznatosti nastalom zadavanjem kritične riječi (Jacoby, Kelley i Dywan, 1989 u Vranić, Tonković, 2012: 20). Navedenim možemo objasniti i Matijine distorzije u pamćenju. Dakle, Matija kako bi sastavio svoju priču mora se koristi poznatim te tako preko „poznatoga detalja" uspijeva složiti konstrukt svoje priče lažnih sjećanja. Stoga se Matija oslanja na osjećaj poznatosti te tako prepoznavanjem već otprije znanih motiva u svakodnevnom životu nastoji složiti svoju životnu priču. Motive poznatoga uočavamo i u sljedećemu citatu: „Ugledam crnu zemlju na tenisici, kao onda kad smo šetali pokraj nasipa i znam da je to povezano s očima muhe, ali nemam pojma što to sad znači. Onda drugi dan vidim starinsku drvenu igračku, neku potpunu bezvezariju i budem bijedan, a da ne znam zašto" (Novak 2017: 59). Matija je toliko potisnuo priče i događaje iz svojega djetinjstva da jednostavno ni sam nije znao kako pronaći sebe, kako povratiti vlastito pamćenje te kako pronaći vlastitu istinu, ako je do prave vlastite istine uopće moguće doći. Baš kao što je „Proustov cijeli život pretvoren u sjećanje koje ima za cilj lakše podnošenje sadašnjosti" (Tekešinović, 2016: 354) tako je i Matijin život samo nastojanje savladavanja sadašnjosti.

PAMĆENJE I STRAH

Epistemiološki obrati u proučavanju književnosti posljednjih nekoliko desetljeća sve se češće okreću emocijama. Psiholozi smatraju da je strah jedna od osnovnih ljudskih emocija, a potom u primarne emocije ubrajaju još i gađenje, iznenađenje i srdžbu, a drugi ovima dodaju još radost i žalost. Općenito govoreći, primarne ljudske emocije jesu one koje su jasno i nedvosmisleno vidljive i kao takve u ljudima prisutne od rođenja. Različite discipline strah su kao emociju proučavale s različitih aspekata, a mnogobrojni radovi i proučavanja na ovoj su emociji gradili mnoge teze. Evelina Rudan u svojemu će radu *Prijevod usmenih strahova* navesti kako je:

> upravo (…) predaja žanr koji je, prema Lutzu Rörichu (1984/2018), među svim usmenim pričama najuzorniji izraz straha. Predaji, posebno mitskog/demonološkoga tipa, strah i njegove realizacije, preoblikovanja i utjelovljenja bitan su narativni supstrat. U smislu oblikovanja priče to je u predajama vidljivo na više razina, na razini sižea, tema i motiva, na razini kompozicije, na razini stila i pripovjedačkih (ne samo pripovjednih) strategija. (Rudan, 2018: 275).

Za razliku od bajke, u predajama se odnos *nadnaravnoga* i *normalnoga* ne smatra uobičajenim, štoviše, oko toga sukoba gradi se cijela priča. Tako Rudan zaključuje kako je i roman *Črna mati zemla* u svoju okosnicu stavio predaju kako bi se stvorila priča, a Novak bira strah kao važan kompozicijski element stvaranja te priče što se vidi iz sljedećega citata: „Nemoguće je ispričati priču o neobičnim, dijelom i dosta jezivim događajima moga djetinjstva, a ne početi s legendom koja je preživjela među stanovnicima gornjega Međimurja" (Novak, 2017: 95).

Leksem straha pronaći ćemo u romanu na mnogo mjesta, a ujedno se „pojavljuje i na strateški važnim mjestima u kompoziciji romana" (Rudan, 2018: 281). Otplitanje radnje romana započinje sestrinom izjavom o strahu koji je Matija osjećao i koji su drugi sumještani osjećali zbog njega, zbog čega se čini kao da je sva prošlost natopljena tom jednom ključnom emocijom: „Ja sam ih kupila za tobom jer me je bilo strah kaj će ljudi u selu misliti o tebi. Nisam htjela da te se boje, iako si i mami i meni bio jako čudan nakon kaj je tata umro. Čudno dijete i bok. Ma kurac. Nisi mi bio čudan, bilo mi je strah tebe i bilo me je strah za tebe" (Novak, 2017: 81). Strah se u romanu povezuje s gađenjem i otuđenjem, odnosno strahom od izlaganja javnosti što Matijina sestra potvrđuje svojim izjavama: „Prestao si jesti, sve ti se gadilo, bojao si se sam ostati kod kuće, bojao si se sam izaći u dvorište, a nisi nam htio reći čega te je toliko strah" (Novak, 2017: 82). Posljedice straha različito se manifestiraju na psihosocijalnoj razini čovjeka te tako pojedinac strah može manifestirati bijegom od društva, odnosno izolacijom u vlastiti svijet (Nikić, 1994: 46) što uočavamo i u Matijinome slučaju. Strah tako postaje osnovni okidač reakcija, ali i pamćenja, odnosno potiskivanja pamćenja u odrasloj dobi zbog kojeg nastaju distorzije u pamćenju. Kako bi preživio djetinjstvo, Matija je pronalazio mehanizme kojima bi svladavao pokretačku reakciju, a koji su svojstveni djeci – brojeći ili boraveći s osobama koje smanjuju strah. Sa strahom se različito suočavamo, tako se

primjerice pojedinci pred strašnim situacijama ponašaju posve racionalno, hrabro i smireno, dok se drugi pred istom situacijom izgube, dramatiziraju i budu iracionalni (usp. Nikić, 1994: 51). Prema navedenome, Matiju svrstavamo u drugu skupinu – skupinu onih koji pobjegnu u iracionalnu sferu.

Nikić (1994) ističe kako se na psihofiziološkoj razini očituju različite vidljive posljedice uvjetovane strahom, tzv. psihosomatske reakcije koje uočavamo u Matijinim reakcijama, a kojima vladaju nagoni. Uočavamo tako nesanicu odnosno poremećaj u spavanju: „Ne spavam dobro. Budim se, sanjam neke gluposti" (Novak, 2017: 74), potrebu za čestim uriniranjem: „Pišao si u krevet, i u školi si se popišao u gaće." (Novak 2017: 76), poteškoće u respiratornom sustavu: „Matija je jedva disao." (Novak, 2017: 76), povraćanje i razni bolovi u trbuhu: „Matija u dva koraka pronađe put do zahodske školjke i dobro se ispovraća u sedam ili osam snažnih grčeva, dok na kraju iz njega nije izlazila samo žućkastosmeđa kaša" (Novak, 2017: 75). Svaka fizička reakcija na strah nastala je kao okidač psihološke napetosti zbog osjećaja koji se nije mogao kontrolirati. Nekontrolirane reakcije nastale su pod emocijom straha, a da ih Matija nije mogao racionalno pojmiti i otkloniti. S obzirom na to da se Matija tada nalazio u dječjoj dobi, introspekcija i maštanje stvorili su lažni unutarnji svijet koji je stvorio probleme u kasnijoj dobi. Promatrajući iz pozicije emocija straha, možemo zaključiti kako su strahovi upisani i implicitno i eksplicitno u roman što potvrđuje i sljedeći citat:

> U romanu se predajni elementi prvi put uvode već u Proslovu u kontekstu iracionalnih objasnidbenih modela dviju pedantnih istraživačica, i to tako da se najprije fingira (stilizacijom) znanstveni diskurs, a u okviru njega donose se predajne priče postupkom preregistracije (Novak, 2014, 15–16), što istodobno namjerno ili nenamjerno odražava i žanrovsku odliku predaje koja zbog svoje fleksibilne prirode uspješno narativno preživljava u različitim narativnim okolnostima (Rudan, 2018: 282).

Otvorivši pitanje sjećanja kao središnjega problema romana, nezaobilazno je osvrnuti se na strah – strah nastao u ranome djetinjstvu koji je doveo do bijega od samoga sebe, ali i od kolektiva, i koji je zaslužan za distorzije u Matijinim sjećanjima.

STRAH I NAČIN PRIPOVIJEDANJA

Strah kao temeljna emocija utječe na pripovijedanje središnjega dijela romana, ali i pripovjedača. To će u romanu potkrijepiti i sam glavni lik u tvrdnji: „Mislim da, čim su neki osjećaji u igri, osobito negativni, čovjek postane sklon pričati priču drukčije. Sram, strah, krivnja… To su najvrckaviji pripovjedači" (Novak, 2017: 81). Homodijegetski pripovjedač u odrasloj dobi ne može s vremenskom distancom ispripovijedati strašne događaje koji su ga snašli u prošlosti bez da pripovijedanje započne legendom, jednako tako Matija kao dijete ne može ispripovijedati priču koja je suvisla, a vezana za smrt njegova oca. Nitko u njegovoj okolini, mahom odraslih ljudi, ne može mu dati objašnjenje stoga svoju priču gradi sam na fragmentima koje prikuplja slušajući priče

odraslih i povezujući ih prema osobnom nahođenju (Rudan, 2018: 283). Tumačenje tih fragmenata stvara dodatan proces u priči koja se ovisno o dječjem promatranju svijeta djelomično poklapa s istinom, a većim je dijelom od nje u potpunosti odmakla. Budući da pojašnjenje odraslih izostaje, javlja se uz osjećaj straha i osjećaj krivnje – da je on kriv što njegova oca više nema. Matija s vremenom postaje svjestan straha i manjkavosti informacija zbog kojih je stvorio lažni svijet što je vidljivo u citatu:

> Možda bih i shvatio da mi je netko rekao izravno. Tvoj otac je prestao živjeti nakon što su mu otkazali svi vitalni organi. Srce je prestalo pumpati krv, pa su stanice mozga počele postupno odumirati. [...] Eto, da su mi tako rekli, da se to događa, netko umre nešto prije, netko kasnije...ja ga ne bih tražio. [...] Da su mi tako rekli, možda bih i povjerovao. Međutim, ono što su mi govorili stariji bilo je maglovito i ne jasno. Sastojalo se od toga da je otišao, da se druži s drugim preminulim članovima naše obitelji, da nas čeka, da nas može vidjeti. (Novak, 2017: 140).

Sam čin sprovoda pojačava osjećaj igrokaza u njegovim očima: „Bio je to veliki igrokaz čiji sam bio jedini gledatelj. Jecaji su se pojačali kad su Pišta, Vest, Rumenige i Marijo Brezovec počeli spuštati svijetlosmeđi lijes u zemlju" (Novak, 2017: 102). Matija je u činu sprovoda uočavao jasno razrađenu scenu: „...ali je to za mene bila samo velika drvena kutija koja je mogla biti i dobar ormar, mnogo cvijeća i vijenaca, rupa u zemlji i ljudi koji se zbog mene prave da pokapaju mojega oca" (Novak, 2017: 102). Štoviše, samo oplakivanje najmilijih na grobljima doživljavao je kao predstavu: „Svi ti ljudi koji su stajali po grobovima nekih drugih, zaista mrtvih i zakopanih ljudi, ponegdje se i naslanjali na njihove mramorne spomenike i plakali s puno žestine, nisu vidjeli da znam kako je cijela stvar jedna velika predstava" (Novak, 2017: 101). Matija Dolenčec u svojoj dječjoj dobi opterećen je osjećajima straha i krivnje koja se prolaskom vremena pojačava i stvara osjećaj tjeskobe. S obzirom na to da ne može procesuirati očevu smrt, osim što je izvor straha samomu sebi, postaje i izvor straha za sve sumještane koji je najavljen već u istraživanjima nadnaravnih bića na samom početku romana, što se vidi u sljedećim citatima:

> Većina je ispitanika uz naoko racionalne, najčešće psihičke, socijalne i fiziološke razloge navela i objašnjenja samoubojstva koja sadržavaju elemente nadnaravnog. (…) Slijede tri objasnidbena modela s istaknutim elementima nadnaravnog:
> Samoubojstva su prouzročila bića za koja su stariji mještani vjerovali da žive u šumovitim brdima iznad sela. Riječ je prema predaji o neumrlim tijelima tamošnjih stanovnika koja su mještani pobili u jednom davnom mitskom sukobu (Novak, 2017: 15).

Zbog osjećaja straha i krivnje kod Matije se javlja i osjećaj usamljenosti kojem je podvrgnut ne samo zbog svojih osjećaja, nego i zbog mišljenja zajednice sumještana koja ga na određeni način odbacuje. Samoća (u Matijinu rječniku *ućomas,* opa.) rađa imaginarne osobe, Heštoa i Pujtoa, koji djeluju kao prijatelji, ali i neprijatelji. Naime, djeca su sklona imati izmišljene prijatelje u situacijama kada se ne znaju nositi i razumjeti vlastite osjećaje, a „izmišljeni prijatelj često odražava djetetovo unutarnje stanje i smije reći ono što se dijete ne usudi izgovoriti, a iako su većinom dobronamjerni,

ponekad mogu biti zločesti i plašiti dijete" (Matek, 2016: 50). Da su u Matijinu osamljenome svijetu postojali izmišljeni prijatelji koji su često bili i zločesti te pojačavali njegov osjećaj straha, ali i krivnje, potvrđuju sljedeći citati:

> U mojem je ludom svijetu bilo sasvim moguće da svaki čovjek oko sebe ima bića koja nitko drugi ne vidi, pa se o njima ne govori. Svi su (u to jednim dijelom i danas vjerujem) zvali svoje prijatelje iz mraka i s njima potajno razgovarali. Bili smo nerazdvojni. Svuda smo išli zajedno, skoro su i naučili kad moraju biti mirni i tihi, no često su se svađali. (…) Čuo sam kasnije kako joj u hodniku mama objašnjava da sam vjerojatno izmislio prijatelje samo kako ne bih preuzeo krivnju, a sestra je rekla kako me svaki dan čuje da razgovaram s nekim koga nema i kako noću hodam po kući. (…)
> Kod drugog zamaha umalo me promašio, ali me ogrebao po licu, od uha sve do brade. Koračao sam unatrag i htio s leđa otvoriti vrata žičane ograde. (…)
> Kaj si mislijo ka z nami moreš delat koaj očeš? Kaj nas moreš hititi vum s hiže? Ve buš vidijo kaj je pekel. Ve buš vidijo kaj je črna mater zemla. Mij bumo ti pokazali (Novak, 2017: 151).

U trenutku kada se počinje prisjećati, suočava se sa strahom pa zato verbalizira razlog zaboravljanja – odnosno strah:

> Ja sam mislio da sam ih ubio. Zato sam zaboravio. Stvari koje si zaboravio pričekaju neko vrijeme. Prekriže ruke i čekaju te iz prikrajka, guraju jedna drugoj laktove u rebra i podsmjehuju se tiho kako ne bi remetile svetost zablude. Postaju glasnije tek kad prestaneš, kad zaista ne znaš dalje, i tada krenu po tebe, bijesne jer si im uskratio pravo na suživot sa svim novim predmetima i ljudima koje uredno trpaš u skladište koje nazivaš svojim životom. (Novak, 2017: 91).

Strah kao razlog zaboravljanja, trauma i nerazumijevanje ostavile su traga na odraslom Matiji, suvremenome književniku, koji žudi ispričati svoju priču i osloboditi se okova prošlosti koji su mu nametnuti. Kao književnik svoju priču priča povezujući poznate elemente, fikciju i predaju koju je čuo u dječjoj dobi. Predajni elementi koje je čuo u bakinim pričama postaju elementi realnosti kako bi se popunile praznine u svijetu unutar kojeg se nalazi. Očev gubitak, kao najveća trauma u njegovu životu, ostao je nedefiniran i nepojašnjen događaj koji je izazvao mnogobrojne emocije s kojima se nije znao nositi pa su u dječjoj mašti nastale praznine koje su tražile „popunjavanje". One informacije koje čuje od odraslih „u prolazu", a nedovoljno su jasne djetetovu shvaćanju, uklapa u bakine predaje, koje mu potom daju priču koju može pojmiti ili barem misli da je razumljiva. Tako o najvažnijemu događaju svojega života koji će ga obilježiti Matija nikada nije dobio važne činjenice.

Drugi dio romana, o Matijinoj odrasloj dobi, donosi novi problem nekoherentnosti priče i „nepouzdanoga pripovjedača" kojemu laganje, lažna sjećanja, distorzije iz prošlosti i iskrivljeno shvaćanje djetinjstva donose probleme u ljubavnome odnosu. Tjeskoba odrasle dobi vezana je za raspad ljubavne veze, probleme u radu i vlastitome identitetu. Rješenja počinju otkrivanjem problema iz djetinjstva, „a njihove motivacijske mreže uspješno koriste niti predaja" (Rudan, 2018: 283). Prihvaćanjem osjećaja tjeskobe koji

„doživljavamo onda kada ne znamo čega se zapravo plašimo“ (Nikić 1994: 49). Matijin psihoterapeut preuzima ulogu naratora te pojašnjava kako funkcionira sjećanje što možemo vidjeti u citatu:

> Doći do pravih sjećanja, sumnjam da je to moguće. Ljudi uzimaju zdravo za gotovo da čovjek nešto doživi, pa napravi sjećanje toga događaja koje je kao izravna fotografija događaja, a onda kad govori o tome, iskrivljuje malo, neke stvari prešuti, neke druge doda i to je to. ali čini se da se sjećanja ne iskrivljuju, nego se uvijek nanovo kreiraju. Svaki puta kada prepričaš nešto, najvećim dijelom poništavaš staro sjećanje i sljedeći puta krećeš od zadnje verbalizacije, pa nju modificiraš i tako dalje (Novak, 2017: 80 – 81).

Izvadivši davno zaboravljene crteže i zapise Matijina sestra suočila ga je s vlastitom prošlošću i strahom od davno zaboravljenih događaja i davno zakopanih emocija potaknuvši ga na dosjećanje i promišljanje vlastite prošlosti: „Isuse, ti stvarno živiš u nekom svom balonu. Totalno si zaključao ono kaj se zbivalo prije nego smo se doselili u Zagreb. To je bilo dobro za dijete valjda, uspio si se prešaltati i preživjeti, ali moraš možda polako tamo nazad“ (Novak 2017: 74). Riječima *valjda, možda* i *polako* iznosi svoje mišljenje, no ostavlja Matiji prostor za odluku što napraviti s vlastitim sjećanjima. Moglo bi se zaključiti kako se funkcija pripovjedača jednim dijelom može pridati i samomu strahu koji svojim djelovanjem uvjetuje naraciju „s ciljem da otključavanjem pojedinčevih strahova iz djetinjstva rastvori, raščini, osobnu pojedinčevu tjeskobu (i nefunkcionalnost u odrasloj dobi) kako bi uopće mogao uspostaviti i nanovo ispisati koliko-toliko koherentnog sebe“ (Rudan, 2018: 285). Tako sama struktura romana postaje složenija jer gotovo u svakome poglavlju možemo pronaći „novoga“ pripovjedača, a ovisno o kutu gledanja i pripovijedanja pronaći nove načine čitanja romana.

ZAKLJUČAK

Analiziravši element sjećanja u romanu *Črna mati zemla,* zaključujemo kako je problem sjećanja, odnosno dosjećanja, jedan od aktualnih problema suvremenoga društva. Matija Dolenčec samo je jedan od likova književnosti koji na suvremen način progovara o otuđenju i bijegu od samoga sebe, svoje prošlosti i trauma koje nosi iz ranoga djetinjstva. Za Matijino otuđenje razloge možemo pronaći na mnogobrojnim razinama, kako individualnima, tako i kolektivnima. Uzevši u obzir da svaki pojedinac pripada kolektivu u kojemu raste, čije norme prihvaća i vrijednosti usvaja, možemo zaključiti kako je i kolektiv zakazao. Odrasli koji su trebali svojim primjerom pokazati i prenijeti društveno prihvatljiva ponašanja očitovali su se kao labilni, lažni, puni mana, poroka i grijeha. Ipak, oni se nastoje u kolektivnim događanjima, kakav je sprovod, pokazati autentičnima, a promatrajući iz dječjih očiju sve se doima kao lažno režirana predstava. Zbog procjepa u rečenome i učinjenome, zbog nedostatka pojašnjenja, u Matiji se razvija osjećaj straha, samoće i otuđenosti. Lažnost u svijetu odraslih rađa izmišljene prijatelje i teške traume. Strah i trauma blokirali su dosjećanje, a u trenutku kad Matija odluči

otkriti istinu na površinu dolaze i drugi problemi suvremenoga društva. Iako se nastoji prikazati samo jedna priča o tužnome odrastanju i zaboravu koje s vremenom sustiže odraslu osobu, roman Kristijana Novaka možemo čitati i u drugim psihoanalitičkim ključevima. Osamljenost užurbanoga svijeta ostavlja tragove na svakome pojedincu, a današnja svijest o autobiografskome sjećanju samo je papirnato pamćenje, svakim danom sve više poduprto pisanim, ali još više digitalnim tragom. Roman se i toj činjenici na određeni način ruga – iako Matija gleda tuđe fotografije vidi svoju prošlost te iako postoje „znanstveni zapisi" o samoubojstvima – sve je fikcija koja rađa traumu. Pa ipak, trauma se ne liječi bijegom, već konačnim suočavanjem sa samim sobom čime sjećanja postaju stvarna, a priča konačna.

POPIS LITERATURE

Assman, Jan (2006) Kultura sjećanja. U: *Kultura pamćenja i historija*, prir. Maja Brkljačić i Sandra Prelat. Zagreb, str. 47 – 78.

Bašović, Almir (2015) Sjećanje i pamćenje na primjeru Feldmanovog »Zeca« i Krležine »Galicije«. U: *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 283 – 297.

Božanić, Joško (2014): Kultura sjećanja i strategija zaborava. U: Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, 6-7, 339-350.

Belaj, Melaniaj (2008): Obiteljska fotografija kao kreiranje i arhiviranje (poželjne) stvarnosti, U: *Narodna umjetnost*, 45 (2), 135-151. Preuzeto s: https://hrcak.srce.hr/31245

Burgin, Victor (2011): Kako gledamo fotografije?, U: *Život umjetnosti*, 89 (2), 104-109. Preuzeto s: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=292936

Foucault, Michael (1997) O znanju i moći. U: *Il faut défendre la société*. Paris: Seuil, Gallimard.

Freud, Sigmund (2000) *Predavanja za uvod u psihoanalizu*. Zagreb: Stari grad.

Gallo, David A. (2010) False memories and fantastic beliefs: 15 years of the DRM illusion. U: *Memory & Cognition*, 38 (1), 833-848. Dostupno na: https://link.springer.com/article/10.3758/MC.38.7.833

Gérôme, Truc (2011) *Memory of places and places of memory: for a Halbwachsian socio-ethnography of collective memory*. Dostupno na: https://www.academia.edu/1539824/Memory_of_places_and_places_of_memory_for_a_Halbwachsian_socio-ethnography_of_collective_memory

Kambuziya, Aliye Kord Zafaranlu, Momeni, N (2009) Specifying power in language with introduction of new signs of power. U: *Intl. J. Humanities*, 17 (1), 47-65.

Novak, Kristian (2017) *Črna mati zemla*. Zagreb: Naklada OceanMore.

Nikić, Mijo (1994) Psihologija straha. U: *Obnovljeni Život, 49* (1), 43-66.

Nora, Pierre (2006) Između pamćenja i historije. Problematika mjesta. U: *Kultura, pamćenje i historija*, prir. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb, 22 – 43.

Nora, Pierre (2007) Između sjećanja i povijesti. U: *Diskrepancija,* 8 (12), 135-165. Preuzeto s https://hrcak.srce.hr/9911

Nourkova, Veronika, Bernstein, Daniel, Loftus, Elizabeth. F. (2004) Altering traumatic memory. U: *Cognition and Emotion*, 18, 575-585. Dostupno na (1. 5. 2020.): http://lifespancognition.org/wp-content/uploads/2014/02/nourkova-et-al-cogem041.pdf

Matek, Ljubica (2016): Zašto si mi lagao – laž i trauma u romanu "Črna mati zemla" Kristiana Novaka. U: *Kultura,* 150, 44-58. Preuzeto s: https://www.academia.edu/29885365/_Za%C5%A1to_si_mi_lagao_la%C5%BE_i_trauma_u_romanu_%C4%8Crna_mati_zemla_Kristiana_Novaka_

Pavlović, Cvijeta (2011) Metastasio i Tomiković između sjećanja i zaborava. U: *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu.*

Primorac, Strahimir (2013) Potraga za izgubljenim sjećanjem. U: *Vijenac*. Dostupno na (10. 4. 2020.): http://www.matica.hr/vijenac/512/potraga-za-izgubljenim-sjecanjem-22418/

Rudan, Evelina (2018) Prijevod usmenih strahova u pisanu tjeskobu ili poetički učinci predajnih elemenata u romanima Živi i mrtvi Josipa Mlakića i Črna mati zemla Kristiana Novaka. U: *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 15 (1), 273 – 286.

Smolčić, Ivona (2019) Vrste pamćenja u romanu Mladi dani Dinka Šimunovića. U: *Philological Studies*, 17, 82 – 95.

Tekešinović, Amila (2016) Umjetnost pamćenja kao umijeće svjedočenja - sjećanje i trauma kao stvaralački faktori u pojedinim djelima nekih bosanskohercegovačkih pisaca. U: *Sarajevski filološki susreti: zbornik radova*.

Vranić, Andrea ur.; Tonković, Mirjana ur. (2012) *Lažna sjećanja - 21. ljetna psihologijska škola*. Zagreb: FF Press.

Yamada, Ryoma, Itsukushima, Yukio (2013) The schema provokes a disparity of false recollection between actions and objects in an everyday scene. U: *Scandinavian Journal of Psychology*, 54, 276–282.